

OVER DE GRENZEN: HET PERSPECTIEF VAN VROUWEN

José van Santen

De titel van dit essay komt overeen met de titel van het symposium dat ter ere van Els Postel op 10 en 11 januari 1991 zal worden gehouden, en weer is geïnspireerd door de titel van haar inaugurele rede (Postel Coster 1987). Deze verwees onder meer naar de noodzaak om het perspectief van vrouwen te betrekken bij de antropologiebeoefening: de participatie van vrouwen als mensen in de samenleving zou niet meer moeten verdwijnen noch worden ontkend op het niveau van de Grote Theorie (Postel Coster 1987: 8).

De deelnemers van het symposium is gevraagd om de visie van vrouwen, zoals deze tijdens hun veldwerk naar voren kwam - hetzij binnen antropologisch veldwerk, hetzij binnen aan het ontwikkelingsbeleid gerelateerde studies - te belichten.

Dit essay heeft dezelfde titel. Het speelt zich niet af op het niveau van de Grote Theorie, noch op meta niveau, maar het is het verhaal van mensen aan de basis, de geschiedenis van het gewone volk. Het is de informatie waarop de Grote Theorieën binnen de antropologie kunnen rusten, het is de visie en de verwoording van de ervaring van hun werkelijkheid.

Ik wil om een aantal redenen deze verhalen naar voren brengen. Binnen de Grote Theorie zijn, zoals Els in haar rede stelde, niet alleen de vrouwen binnen de samenleving niet aan bod gekomen, ook de ervaring van het cultureel gangbare van zowel mannen als vrouwen bleef vaak buiten de schijnwerpers. Vanuit de kritische, de toegepaste en de feministische antropologie is gewezen op het belang van de dialoog: onderzoeksobjecten zouden evenzeer subjecten moeten worden en een belangrijke stem moeten hebben in de uiteindelijke onderzoeksresultaten (zie o.a. Schrijvers 1989 en Lemaire 1990).

Ik vind dat niet voldoende: de zogenaamde onderzoeksobjecten moeten ook aan het woord kunnen komen zonder die dialoog. Dat ik, in dit concrete geval, het moment kan kiezen waarop dat gebeurt, is misschien al te veel.

Belangrijker bijna nog, vind ik het feit dat men met name binnen ontwikkelingsstudies zal moeten leren luisteren naar de meningen, visies en verhalen van de mensen om wie uiteindelijk de hele ontwikkelingsmachine draait. Els benadrukte in haar rede dat die machine vrouwen in het verleden steeds meer marginaliseerde (Postel Coster 1987: 6). Ondanks het feit dat sinds kort het vragen van aandacht voor de positie van vrouwen "bon ton" is, is de situatie er niet echt op vooruit gegaan. Met onze nieuwe economische "no nonsense" orde heeft de ontwikkelingsyup zijn

intrede gedaan in de westerse en helaas ook Nederlandse samenleving. Steeds meer mensen menen zich op te kunnen werpen als deskundige op het gebied van Vrouwen en Ontwikkeling. Maar deze yup wenst efficiency en kan en wil slechts werken binnen economisch verantwoorde projecten, tijd om zich in de culturele context te verdiepen, zoals de antropoloog in ieder geval probeert, heeft hij/zij niet. Tijd om te luisteren naar de wensen, verhalen en achtergronden van de mensen om wie het uiteindelijk gaat, is er al helemaal niet. De ontwikkelingsyup houdt van snelheid en van flair.

De getuigenissen van drie generaties vrouwen, grootmoeder, moeder en dochter, die ik hieronder zal geven, zullen aan Els zijn besteed. Ik hoop dat ook anderen willen stilstaan bij de werkelijkheid van mensen elders: hun lach, hun verdriet, hun wijs heden. Mensen over wier ruggen velen een goed belegde boterham verdienden en verdienen in het gunstigste geval.

De drie generaties vrouwen komen uit mijn onderzoeksgebied, Noord-Kameroen. Zij verwoorden de visie op hun leven, het perspectief van vrouwen aan gene zijde van de grens. Zowel de moeder als de dochter nemen deel aan de smokkelhandel. Zij steken dus ook letterlijk grenzen over. Daarmee overschrijden zij tenslotte ook de grenzen van de islamitische ideologie ten aanzien van vrouwen in het betreffende gebied.

Ik zal hun verhalen introduceren met een korte samenvatting van de historische context, met name waar het de smokkelhandel betreft, en een korte beschrijving geven van de islamitische ideologie ten aanzien van vrouwen in dit gebied.

Sociaal-economische context

Alakam is een plaats in het Mandara-gebergte in Noord-Kameroen, 40 km van de Nigeriaanse grens. De bevolkingsgroep die hier woont heet Mafa. Dat is een landbouwende groep, die in de rurale samenleving heeft vastgehouden aan haar traditionele religie (Boisseau en Soula 1974, van Santen 1989). Hun niet-hierarchische, gedecentraliseerde politieke systeem (Martin 1970) stond in contrast met dat van de Fulbe, een oorspronkelijk nomadische bevolkingsgroep, waarvan grote groepen sinds de 15e eeuw tot de Islam overgingen (Clarke 1982). Vanaf 1804 breidden de Fulbe hun politieke dominantie uit en vanaf het begin van deze eeuw drongen ze ook in het Mafa-gebied door. Het Mandara-gebergte in Kameroen was voor de islamitische overheersers lang ontoegankelijk, maar aan het begin van deze eeuw konden zij, met behulp van de Duitse koloniale overheid, een islamitisch centrum temidden van de niet-islamitische Mafa stichtten (Mohammadou 1988, Njeuma 1978). De niet-islamitische bevolkingsgroepen in de regio, waaronder de Mafa, werden vaak als slaven meegenomen. Met name de eerste islamitische bestuurder van Alakam, Hamman Yadjî genaamd, in het zadel geholpen door de

Duitsers - stond bekend om zijn gruweldaden. Onder de Franse koloniale overheid werd Alakam een bestuurscentrum en de stad breidde zich langzaam uit. Deze uitbreiding ging gepaard met een proces van islamisering: de Mafa bevolking die zich in de stad vestigde bekeerde zich tot de Islam. Met de religie werd ook het merendeel van de culturele gebruiken van de gesedentariseerde Fulbe overgenomen door de Mafa.

Vrouwen islamiseren - ook in het verleden - meestal onafhankelijk van de mannen en op grond van hun eigen motieven. Een van de gebruiken, die verandert na islamisering is het huwelijks- en bruidsprijzensysteem. Bij de Mafa is het bruidsprijzensysteem een zaak van de mannen, bij de Fulbe daarentegen moeten vrouwen de bruidsschat van hun dochters bij elkaar garen. Daarvoor hebben ze geld nodig. Wanneer hun dochters nog jong zijn, beginnen de meeste vrouwen al met sparen. Bovendien beschouwen ze bijdragen in de huwelijken van dochters van vrienden en familieleden als een vorm van sparen: hoe meer je aan een ander geeft, des te meer je daar voor hoopt terug te ontvangen wanneer het de beurt van je eigen dochter is (van Santen t.p.). In deze context moet het onderstaande verhaal worden geplaatst.

De meeste islamitische vrouwen drijven handel in de informele sfeer, de zogenaamde kleine handel. Tot voor kort was er een duidelijke scheiding in de economische activiteiten tussen de islamitische en de niet-islamitische vrouwen in Alakam. De laatsten, meestal Mafa-vrouwen, bebouwden het land voor eigen consumptie of verkochten op de markt hun zelfverbouwde groenten. Het inkopen en met winst verkopen van zowel landbouw- als andere produkten was voorbehouden aan de islamitische bevolkingsgroep. Deze kocht produkten in het groot in en verkocht ze per stuk. Pas recentelijk zijn ook niet-islamitische vrouwen in de stad overgegaan tot handelen.

Grondstoffen (bijv. meel en olie) kunnen worden gekocht, en kunnen worden omgezet in produkten (bijv. olieballen), die kunnen worden verkocht met winst. Veel produkten van vrouwen worden ofwel aan huis verkocht, of wel verkocht via de kinderen of door jonge Mafa "boys", jongens die hun ouders hebben verlaten en die naar de stad zijn getrokken in de hoop daar iets te verdienen. Naast deze kleine handel is er nog een andere manier om geld te verdienen. Omdat Alakam dicht bij de grens ligt, wordt er sinds de Biafra-oorlog op grote schaal gesmokkeld naar en van Nigeria¹⁾. Terwijl eind jaren zestig voedsel van Kameroen naar Nigeria werd gesmokkeld, zijn nu de produkten in Nigeria vaak goedkoper en worden er veel goederen, met name de ingrediënten van de bruidsschat, van Nigeria naar Kameroen gesmokkeld.

Het opmerkelijke van de smokkelhandel is, dat deze door beide seksen wordt bedreven. Ook vrouwen ontdekten het winstgevende van de smokkelhandel, legden grote afstanden af (gedeeltelijk te voet) en lieten zich daarbij niet hinderen door de islamitische voorschriften ten aanzien van vrouwen.

Deze voorschriften - die in de verhalen van de vrouwen op verschillende manieren naar voren zullen komen - zijn terug te vinden in de verschillende documenten, die de stichter van het Sokoto-rijk, Uthman dan Fodio, naliet.

Hij onderstreepte, de ook in de Koran genoemde plicht die mannen hadden om in de behoeften van vrouwen te voorzien. Hij zei onder andere:

"Another practice is that of men who remain at home while their wives go to the market where they struggle and rub shoulders with men. This is a forbidden innovation according to "ijma" and it is an imitation of Europeans".
(Ogunbiyi 1969)

Het was duidelijk dat de plaats van de vrouw in de "compound" was, alhoewel hij benadrukte dat de vrouw recht had op onderwijs, niet alleen religieus, maar ook waar het om de regels betreffende de handel ging. Wanneer haar echtgenoot haar het tot zich nemen van "kennis" onthield, hoefde ze zich niet aan de huwelijksregels te houden en had ze het recht er op uit te gaan, op zoek naar die kennis.

Het perspectief van vrouwen

In deze paragraaf zullen drie generaties vrouwen het verhaal van hun leven vertellen²⁾. Het verhaal begint rond 1900. Ik zal, waar nodig, refereren naar het hiervoor gaande.

Het verhaal van Maama Maimouna (de grootmoeder van Maimouna):

Over de jacht op slaven:

Toen ik acht jaar was, heeft Hamman Yadi (de lamido³⁾ van Madagali, die de vlakte van Alakam dank zij de steun van Duitse koloniale overheersers, als zijn territorium kon claimen) ons meegenomen. Dat was de lamido van de Fulbe, die hier vroeger regeerde. Ze hadden onze vader toen al gevangen - hij heeft het niet overleefd. Toen ze dat deden hadden wij, de kinderen, ontzettend geschreeuwd en gehuild. Daardoor joegen ze ons nog eens extra op, maar uiteindelijk lieten ze ons toch achter bij onze moeder. Dat was tien dagen daarvoor. Toen kwamen ze terug. We hadden juist buiten "de compound" een vuurtje aangestoken om warm te worden. Ze richtten hun geweren. Ik vluchtte met mijn grote broer. Maar toen nam mijn grote broer een andere weg en ik raakte hem uit het oog. Ze ving me en ze dwongen me om op de grond te gaan liggen en ze sloegen me en ze schopten me en toen lieten ze me weer gaan. Ik keerde terug naar huis. Toen ik het huis binnen ging, kwam er net iemand naar buiten. Deze persoon was ook gekomen om mensen op te halen, omdat hij de dag ervoor niemand had kunnen vangen. Hij nam me mee.

Uiteindelijk hadden ze ons allemaal gevangen; mijn kleine zus, mijn twee grote broers, mijn kleine broer en ik. We waren namelijk met

zijn vijven. We werden allemaal meegenomen door de lamido. Ze brachten ons naar zijn huis in Madagali (huidige Nigeria), - dat, wat naderhand Engels grondgebied zou worden - en ze verkochten iedereen.

Over het slaaf zijn:

Ik was 's nachts in slaap gevallen en voordat ik wakker werd, waren de anderen al weg. Ik wist toen nog niet zo veel, ik was nog te klein. Maar mijn grote broer had, voordat ik in slaap viel, zijn hoofd gebogen, zo, en hij had gehuild, en gehuild en gehuild. Ik vroeg hem: "Waarom huil je zo?" Hij vroeg mij daarop: "Waar zullen ze ons heen brengen? Zal het niet zo zijn dat ze ons nu gaan verkopen?"

Hij had gelijk, ze verkochten hem. Over mij had, zoals ik zei omdat ik in slaap was gevallen, de lamido gezegd: "Laat haar maar!", maar alle anderen werden verkocht in Kano (plaats in Nigeria, destijds een belangrijke plaats in het Sokoto-rijk).

Toen ik wakker werd waren mijn broers en zus weg en alle andere mensen van het dorp ook. Toen ik dat bemerkte huilde ik ook. Ze verkochten mensen zodat ze zelf veel geld hadden, om kleren te kopen en dingen om te eten en zo.

Ik moest hard werken. Wie gaf me nog tijd om te spelen? Als je niet hard werkte, werd je geslagen met een touw. Dus maalde ik het gierst, haalde ik water, waste ik de borden enz.

Ik bleef bij de lamido en werkte voor hem tot hij me aan zijn kind gaf. Zij was net iets ouder dan ik en ze zou gaan trouwen. Nu is het gebruikelijk bij de Fulbe, zie je, dat als de oudste dochter gaat trouwen, het meisje dat net iets jonger is, met haar mee gaat om haar gezelschap te houden (ze gebruikt het voorbeeld van haar twee kleinkinderen om het me uit te leggen). Toen ik bij haar in huis was kwam er een man om me ten huwelijk te vragen. Ik was juist begonnen te menstrueren.

Over de overgang naar de Islam:

Al veel langer geleden was ik begonnen met bidden (dit wil zeggen: islamitisch geworden). Omdat ik opgroeide bij de Fulbe, leerde ik immers ook om te bidden als zij. Eerst was ik nog te klein, maar toen ik iets ouder was geworden had ik tegen mijzelf gezegd: "Ik kan beter beginnen met bidden!"

Over de vrijlating van de slaven:

De man die om mijn hand kwam vragen was een Mafa, die kwam van Mofélé. Hij was ook islamitisch geworden, omdat hij bij de Fulbe was opgegroeid. Hij zou de vader van mijn kinderen worden. Ik ben maar één keer in mijn leven getrouwd. Ik bleef bij hem tot hij dood ging. Toen we nog in Nigeria waren, baarde ik mijn eerste kind, onze eerste zoon.

Toen de blanken (de Engelsen en Fransen in 1918) kwamen zeiden ze tegen iedereen dat ze hun kinderen konden ophalen die waren meegenomen door de lamido. Mijn moeder kwam, om me op te halen, maar ik zei dat ik al islamitisch was geworden en dat ik niet met haar mee terug naar huis kon keren. Mijn moeder moest huilen. Ze ging voor de deur van "Wilkins" liggen, het huis van de

blanke. Ze vroegen haar: "Wat wil je?". Ze zei: "Ik wil mijn dochter terug". Toen hebben ze een gendarme met haar meegegeven om me op te halen. Ze zeiden: "Kijk, daar is je dochter", maar ik zei tegen mijn moeder: "Ik ben groot gebracht bij de Islamieten, ik heb al een kind, ik kan echt niet met jou mee teruggaan naar huis, naar de bergen, naar mijn geboortedorp". Zou ik terug naar huis hebben kunnen gaan om weer een "heiden" te worden soms? Toen is ze huilende alleen terug gekeerd. Ik ben later drie keer in mijn geboortedorp op bezoek geweest, maar toen was mijn moeder al overleden, alleen mijn broer was er nog en die heeft me toen gierst en pinda's cadeau gegeven.

Over de terugkeer naar de geboortestreek:

Toen lamido Hamman Yadi door de Engelsen gevangen was genomen zijn mijn man en ik gevlucht naar Alakam omdat we bang waren dat de Engelsen ons op zouden pakken. Mijn zoon, ons kind, was toen al gestorven en toen heb ik hier in Alakam nog twaalf kinderen gebaard.

Alakam was toen nog niet een echte stad, er was slechts een heel klein islamitisch wijkje, maar daar wilden we wonen. Er was nog geen ziekenhuis, er waren nog geen kantoren, alleen de gevangenis was er al.

Rond ons huis verbouwden we gierst, je hoefde toen de grond nog niet te kopen. Daar, waar nu de verharde weg is, konden we nog hout halen. Dus we verbouwden en verkochten en verbouwden en verkochten. Mijn man trouwde nog vijf andere vrouwen, dat wil zeggen, hij scheidde en trouwde opnieuw, scheidde en trouwde opnieuw, maar toen hij dood ging waren we nog maar met twee vrouwen.

Aldus ben ik grootgebracht bij de islamieten en ik ben oud geworden bij de islamieten, en ik heb mijn kinderen gebaard, vier zijn er in leven gebleven, twee zonen en twee dochters, de anderen liggen allemaal al onder de aarde; vijf meisjes en vier jongens onder de aarde. De anderen zijn getrouwd en sommigen hebben hun eigen huis, zoals mijn zoon bij wie ik inwoon. De andere werkt in K., een andere dochter woont in G. en weer een ander woont hier in een wijk in Alakam.

Over de seclusie:

Mijn dochter heeft me haar oudste dochter gegeven, Maimouna, want ik had toen zelf geen kinderen meer naast me, en je hebt kinderen nodig die je er op uit kunt sturen als je iets nodig hebt. Dochters die groter zijn mogen niet zo maar de straat op. Als ze nog klein zijn mag dat wel, maar als ze ouder worden niet meer, zo is dat bij de islamieten, de jongens kunnen er op uitgaan, maar de meisjes niet.

Het verhaal van Daada Maimouna (de moeder van Maimouna):

Over de koloniale periode:

Omdat mijn vader was grootgebracht in Madagali, Nigeria, was hij al op jonge leeftijd islamitisch geworden. Lamido Hamman Yadi

had hem destijds gevangen genomen. Toen we hier in Alakam woonden, zaten hier de blanken. Kapitein Vallée was het hoofd, maar die ken ik niet. Er waren niet veel blanken, maar ze waren wel alles: de ene blanke was commandant, de ander was kapitein, de ander was weer profeet ... allemaal, allemaal, allemaal blanken die dat werk deden en in hun kantoren zaten. Mijn vader was een soort afgezant, die de bergen in moest om gierst, pinda's en geiten op te halen en naar de "prefectuur" te brengen. Iedere vader en moeder van een huishouden, moest iets afgeven en dat nam mijn vader dan mee. Dat was belasting, tegenwoordig geven ze alleen nog maar geld. Vroeger moesten de mannen en de vrouwen belasting geven, nu alleen nog de mannen.

Al het werk moesten de mensen uit de bergen doen, de wegen aanleggen, de kantoren vegen, enz.

Alle blanken zaten dus in hun kantoren, en stuurden berichten naar de lamido wat er moest gebeuren en dan stuurde de lamido er weer de islamieten op uit, zoals mijn vader, om het uitvoerende werk te doen.

Over uithuwelijken:

Veertig jaar geleden ben ik voor het eerst getrouwd. Vaders zeiden toen nog tegen hun dochters: "Zie je die man daar, daar ga je mee trouwen", zelfs als je zelf liever een andere man wilde, dan kon je toch niet zeggen: "Maar ik hou van die man!". De vader gaf het meisje weg aan wie hij het weg wilde geven. Dus werd ik ten huwelijk gegeven aan de zoon van de lamido van Madagali, de zoon van Hamman Yadi, die hier nu nog in de stad woont en met wie jij (onderzoekster) altijd Engels spreekt. (Ze werd dus uitgetrouwde aan de zoon van de man die haar moeder als slaaf had gevangen genomen.) Ik heb het acht maanden bij hem uitgehouden en toen heb ik hem verlaten. Ik had geen kinderen bij hem, ik heb alleen bij de vader van Maimouna kinderen gehad. Hij heeft mij niet weggejaagd, maar ik wilde bij hem weg, iedere dag nam ik de benen, want ik wilde hem niet, omdat mijn vader hem voor me had uitgekozen. Ik was zijn eerste vrouw, hij had nog geen andere vrouwen. Zijn vader woonde in Nigeria, maar wij kwamen in Alakam wonen. Ik heb daarna altijd in Alakam gewoond, maar Alakam was toen nog klein. Met de man waarmee ik nu in de wijk W. woon, daar woon ik nu al tien jaar mee samen, maar ik heb vele mannen gehad. In die wijk verbouwden de Mafa vroeger hun gierst, maar nu is daar een islamitische wijk, want veel mensen zijn uit de bergen gekomen naar de stad en zijn islamitisch geworden. Dan is er geen verschil meer tussen hen die al islamitisch waren en zij die islamitisch zijn geworden, want ze bidden tot dezelfde God.

Over kinderen krijgen:

Ik heb twee dochters en een zoon geboort. In die tijd werd er nog niet in het ziekenhuis bevallen, er was een vrouw naast me die Houwa heette. Mijn moeder was er ook en knipte de navelstreng door, met een mes voor de jongens en met een gierststengel voor de meisjes⁴⁾, dat is omdat de pijl en boog voor mannen was en vrouwen de gierst verbouwen. Soms snijden ze de navelstreng van een meisje ook wel met een suikerrietstengel door. Dan gaat iedereen later heel veel van dat meisje houden, er zullen talloze mannen zijn die met

haar willen trouwen, iedereen houdt gewoon van haar. Het is goed als er zoveel potentiële echtgenoten om haar heen zwermen, want dan hoeft het meisje maar te kiezen. Als er niemand is die haar wil, dàt is pas vervelend. Nu kinderen in het ziekenhuis worden geboren, knippen ze iedere navelstreng gewoon met een schaar van ijzer door, zowel voor de jongen als voor het meisje. Dat is niet goed. Daarom houden de mensen nu minder van meisjes. De placenta's hebben we in een pot begraven⁵).

Over het huwelijk:

Toen mijn dochters trouwden, hebben we eerst met hun toekomstige echtgenoten gepraat en toen aan de meisjes gevraagd: "Hou je van hem? Ja?, ..." en toen gaf de vader hen weg. Dat was niet zoals bij ons vroeger, toen had je je man zelfs nog nooit gezien. Zelf je man kiezen gaf toen veel schaamte. Zelfs als je hem ergens op straat tegenkwam dan stopte je niet, nee, dan draaide je je om en vluchtte snel weg. Nu praten meisjes met mannen, omdat ze bijvoorbeeld naar school gaan, maar in onze tijd sprak je niet met een man. Nu trouwen ze met wie ze willen, zelfs als de man van ver weg komt, maar dat is toch riskant, want als ze dan later bijvoorbeeld scheiden, dan houdt de man dat kind en dan zie je dat natuurlijk nooit meer terug.

In de periode dat ik trouwde waren de bruidsschat en de bruidsprijs niet zo hoog als nu. Je had niet al die moderne schalen, dekschalen en pannen. We hadden nog ouderwetse bedden met een mat erop en geen matrassen. Verder de ouderwetse kalebassen en de gevlochten deksels die daar op passen en wat schalen.

Over de handel:

Toen ik nog bij mijn moeder thuis woonde, voor mijn eerste huwelijk, begon ik al met handel. Ik verkocht toen maniok. Die kocht ik in, die maakte ik klaar en dan verkocht ik ze weer. Mijn moeder leerde me om handel te drijven. Toen ze samen met mijn vader was, verbouwde ze veel gierst, pinda's en bonen, zoveel dat ze wel zeven graanschuren vol had. Mijn moeder en de vrouw van mijn vader maakte van de pinda's pindaolie, en die verkocht ik dan. Tot op de dag van vandaag gebeurt dat: kleine meisjes vertrekken naar de markt om de produkten van hun moeders te verkopen. Mijn moeder handelde zelf ook een beetje, dat doet ze nog steeds, zelfs nu ze heel oud is.

Over de seclusie:

Het eerste jaar nadat ik was getrouwd deed ik niets, alleen de huishoudelijke taken. Dat zijn de regels bij de Fulbe. Het eerste jaar na haar huwelijk mag een vrouw niet uitgaan, maar moet ze binnen blijven. Als de twaalf maanden om zijn, koopt haar echtgenoot kolanoten en een zak met snoep. Dan mag ze daarmee vertrekken om haar ouderlijk huis te bezoeken, voor een week. Haar moeder deelt de kolanoten en het snoep dan uit aan buren en vrienden terwijl ze zegt, "Mijn dochter is me komen opzoeken". Het meisje krijgt van haar man ook een kledingstuk mee om aan haar moeder te geven.

Het was heerlijk, dat eerste jaar, lekker thuiszitten en niets doen, alleen maar zitten, koken en eten. Maar toen ik eenmaal kinderen

had gekregen leek het me beter om maar iets te gaan doen want mijn kinderen zouden immers later "spullen" (bruidsschat) nodig hebben voor hun huwelijk. Eerst maakte ik rijst klaar en verkocht die, toen begon ik kolanoten te verhandelen.

Over de grens; smokkelhandel:

Wel achtentwintig jaar lang verhandelde ik kolanoten. Eerst kocht ik kleine hoeveelheden van mensen die ze hadden ingekocht in Madagali (Nigeria) en ze weer verkochten in Alakam. Toen Hamadou, mijn zoon, groter was, vertrok hij naar Madagali, kocht ze in en ik verkocht ze hier in Alakam. Later ging ik zelf de grenzen over (dat was ongeveer 15 jaar geleden). Ik kreeg in Alakam twee keer het bedrag van de inkoopsprijs. Ik ging met de auto naar X., daar stapte ik uit en stak te voet de bergen over, daarna nam ik weer een taxi, tot aan Z. Op dezelfde manier verliep de terugweg. Soms werd je aangehouden door de douane, maar soms vonden ze je ook niet. Je wist natuurlijk dat je altijd die kans liep, je "stal" de weg als het ware, en als je gesnapt werd, nou dan schoof je die douane gewoon wat toe.

Pepers heb ik ook heel lang verhandeld. Ik kocht grote partijen in, vermaalde die en verkocht dan de poeder op de markt.

Over de grenzen van de ideologie:

Toen heb ik ook nog serviesgoed gesmokkeld. Ik kon smokkelen omdat ik oud ben. Mijn dochter, Maimouna heeft me er ook nog een tijdje mee geholpen. Zij is nog wel jong, maar zij kon dat doen omdat ze geen echtgenoot heeft, ze is gescheiden en woont bij haar vader op het erf.

Nu ben ik ermee gestopt. Ik ben moe, ik word oud. Met al de winst die ik heb gemaakt, heb ik twee machines gekocht. Die worden bediend door twee Mafa-jongens die ik weer betaal en zo verdien ik geld terwijl ik zelf kan uitrusten.

Het verhaal van Maimouna

Over het inzetten van kinderen in de handel:

Toen ik klein was, ben ik al begonnen met de beignets te verkopen, die mijn oma bakte. Ik riep door de straat heen: "Beignets te koop, hier beignets te koop ..." en dan riepen de mensen ons en zeiden: "Kom eens hier, we willen er een kopen".

Als ik zo door de straat had gelopen en er toch nog beignets over waren, dan ging ik naar de markt om ze daar te verkopen. Daar bleef ik dan tot ze op waren. Als dat niet lukte en ze kwamen maar niet op, dan zat je er soms tot 18.00 uur 's avonds. Mijn moeder maakte ook "almé", een drank van suiker, tamarinde en water. Dat wordt in een fles gedaan, een beetje warm gemaakt en dat neem je dan ook mee naar de markt om het daar te verkopen. Ik deed al deze dingen tot de dag van mijn huwelijk.

Het geld dat ik verdiende met het verkopen van de almé was voor mijn moeder, en het geld van de beignets voor mijn grootmoeder. Zelf kon ik er niets van houden, ik werkte voor mijn ouders.

Over het recht van vrouwen op een huwelijk en bruidsschat:

Ik trouwde toen ik veertien was. Mijn moeder en grootmoeder hadden spullen voor me gekocht, maar die bleven hier omdat mijn man in Lagos (Nigeria) ging werken en hij zou het na zes maanden komen ophalen. Na een jaar en acht maanden had hij de bruidsprijs nog steeds niet opgehaald. Toen ben ik terug gegaan naar mijn moeder, omdat hij me ook heel slecht behandelde, daar in Nigeria.

Over het ondergaan van lijfstraffen.

Hij sloeg me, het litteken op mijn gezicht heeft hij me toegebracht en mijn vingertopje is blijvend beschadigd. Ik was er twintig maanden geweest zonder mijn ouders te zien.

Over de seclusie:

Ik kende niemand daar, ik was er helemaal alleen. Ik handelde ook niet, ik zat er maar zo'n beetje. Hij werkte en gaf me geld voor mijn behoeften. Ik heb in die periode Hausa leren spreken. Bij ons is het ook niet goed, zelfs niet als je weinig geld hebt, om je vrouw maar wat te laten "wandelen".

Over een ontsnapingsstrategie:

Van het geld dat hij me iedere week gaf, hield ik steeds een beetje achter, tot ik genoeg had voor de terugreis. Hij werkte vaak 's nachts, dan kwam hij pas 's morgens vroeg thuis. Op een nacht heb ik mijn koffers gepakt en ben stiekem weggegaan. Ik heb een taxi genomen en ben op weg gegaan, terug naar Alakam.

Over de relatie met de ouders:

Ik ben toen bij mijn vader gaan wonen. Die ging er eerst niet mee akkoord dat ik bij mijn man was weggegaan. Hij wilde me terugsturen, maar mijn moeder heeft toen voor me gepleit en gezegd dat je een vrouw niet terug stuurt naar een echtgenoot die haar slecht behandelt, dus hoefde ik niet terug te keren. Ik zat toen gewoon wat thuis. Na zes maanden ben ik getrouwd met mijn tweede echtgenoot.

Over scheiden, het recht op kinderen en de kritiek op het patriarchale systeem

Van hem werd ik zwanger, maar ik kreeg een miskraam. Daarna werd ik opnieuw zwanger en baarde een zoon. Ook van deze man ben ik gescheiden. Mijn zoon is bij hem gebleven en wordt opgevoed door zijn moeder (de moeder van haar ex-man). Zo gaat dat bij ons, je kinderen moet je altijd achterlaten. Bij jullie hebben ze dat wel wat beter geregeld, maar hier lijden de vrouwen erg vanwege dat feit. Soms blijf je daarom maar bij je man, zelfs al hou je niet meer van hem, omdat je vreest dat ze anders slecht zullen worden behandeld door de andere vrouwen van je echtgenoot, die jaloers zijn op de kinderen van een ander. Als je man je echter wegstuurt omdat hij niet meer van jou houdt, kun je niets doen.

Bij mijn derde echtgenoot heb ik een dochter gebaard. Ook hem heb ik verlaten. Hij heeft het kind aan een tante gegeven, de zus van mijn moeder die in G. woont en zelf geen kinderen had. Sommige mannen zijn wel aardig zie je, die laten je je kind houden of geven het aan een familielid van moederskant. Mijn tante voedt het kind nu op, zij zal de bruidsschat ook moeten verzorgen. Soms komt mijn dochter me opzoeken in de vakantie.

Over de grens van de dominante ideologie:

Ik ben daarna niet meer hertrouwd. Ik woon sindsdien in de "compound" van mijn vader. Van mijn volgende vriend werd ik opnieuw zwanger. Ik hield en houd erg van hem. Ik baarde opnieuw een dochter. Hij heeft altijd veel bijgedragen in haar onderhoud, soms gaf hij me 15.000 cfa., dan weer 20.000 cfa. (f105,- en f140,-). Twee jaar geleden heeft hij een ongeluk gehad, nu heeft hij iets aan zijn been waardoor hij niet meer zo kan werken als voorheen. Het is veel moeilijker voor hem om op eenzelfde manier bij te dragen in haar onderhoud. We zien elkaar nog regelmatig. Daarna had ik nog iets met een man. Ik werd opnieuw zwanger en baarde mijn vierde kind, weer een dochter. Met hem heb ik niets meer. Deze pagne heeft hij me wel gegeven, maar hij geeft heel weinig. Laatst zocht ik hem op in M. Ik moest daar toch zijn. Hij zei: "Je wilt geld, waar is mijn kind dan? Als je mijn kind niet bij je hebt, krijg je geen cent," dus ik heb nog geen vijf franc gekregen. Maar ja, hij geeft altijd weinig geld.

Over de noodzaak van het handelen:

Handelen, dat leer je zo: je hebt bijvoorbeeld wat geld dat iemand je heeft gegeven, je koopt wat groenten of zoete aardappelen in, of gedroogde blaadjes voor de sauzen en die verkoop je weer, nadat je er kleine stapeltjes van hebt gemaakt of nadat je ze in kleine hoeveelheden over plastic zakjes hebt verdeeld. Als ik bijvoorbeeld voor 500 cfa. (f3,50) heb ingekocht, en ik kan het weer verkopen voor 700 cfa. dan heb ik winst gemaakt. Als je dochters ouder worden moet je gaan sparen. Straks moet ik hen een bruidsschat meegeven. Iedereen zal wat geven, maar voor de dochters die bij me wonen moet ik het meeste geven. Je koopt iedere keer wat voor ze en bewaart dat op een geheime plaats. Ik ben nog niet begonnen voor mijn dochters, maar ik moet dat wel doen. Het is goed als je ze veel kunt meegeven. Iedereen zal dan zeggen: "Kijk eens hoe zij goed voor haar dochter is, hoeveel "spullen" ze haar mee kan geven".

Over de grens; smokkelhandel:

Ik zag andere vrouwen die naar Nigeria vertrokken om daar in te kopen en het hier te verkopen. Dat wilde ik ook wel. Mijn jongste kind was toen van mijn rug af. Mijn moeder heeft me toen 52.000 cfa. (f364,-) gegeven zodat ik ook met de smokkelhandel kon beginnen en toen ben ik die andere vrouwen gevolgd. Je kunt ook wel met minder geld beginnen, bijv. 15.000 cfa.. Na één à twee maanden had ik wat winst. Ik moest mijn moeder wel terug betalen. Toen ik bijv. 20.000 cfa. winst had, hield ik de oorspronkelijke 52.000 cfa. (ca. f350,-), en gaf de winst aan mijn moeder, zodat ik haar op die manier had afbetaald en mezelf kon redden. Ik eet en slaap wel in het huis van mijn vader, maar hij geeft me geen kleding en medicijnen voor mijn kinderen.

Over weduwen en vrije vrouwen (Een gesprek naar aanleiding van het boek van Willy Jansen (1987), dat Maimouna en haar vriendin Malika bij mij op de tafel zien liggen):

Ik ben ook weduwe (zegt Malika). Ik heb vier kinderen, in dezelfde leeftijdscategorie als Maimouna, maar dan drie jongens en een meisje, in plaats van drie meisjes en een jongen (Ze maken er grapjes over). We kunnen ze wel uitwisselen met elkaar, ze uithuwelijken

De vader van mijn kinderen (zegt Malika) is gestorven toen de jongste twee weken was. Ik ben met de kinderen teruggegaan naar mijn vader die hier woont. Ze zijn niet bij zijn familie gebleven. Daar waren er al zoveel ... Ik wilde ze graag meenemen, maar het betekent wel dat ik er alleen voor sta. Ik krijg niets voor hun onderhoud. Ik moet alles zelf verdienen. Het is afschuwelijk als ze ziek zijn. Ik kan ze niet zien lijden, ik moet dan zelf ook altijd erg huilen. Laatst waren er drie ziek, in één maand tijd. Eén had last van de ogen dus, hup, een receptje, dat kostte me weer zoveel duizend cfa., de volgende kreeg koorts, weer zoveel geld en de derde kreeg malaria, dus ... weer naar het ziekenhuis ... dat is bijna teveel om op te brengen in één maand tijd. Hoe zou ik geld voor hen kunnen verdienen als ik niet handelde?

Dus, (zegt Maimouna) gaan we samen naar Nigeria en klimmen we samen de berg op (dat is, om de grens over te steken).

Over kritiek op de dominante ideologie (Naar aanleiding van de sigaretten die Malika op tafel ziet liggen. Ze vraagt of ze er een mag):

Vroeger rookte Maimouna ook, nog meer dan ik nu. Bij mijn vader en moeder thuis kan ik niet roken. Dat is niet goed zeggen ze. Mijn vader heeft me er zelfs een keer voor geslagen. In de Koran staat dat Islamieten niet mogen roken en ook niet mogen drinken. En als je het toch doet ga je naar de hel.

En als vrouw mag je eigenlijk ook niet te veel op straat lopen overdag en je moet een sluier om doen ... maar hoe moeten wij dan ons geld verdienen, als alleenstaande vrouw? Wij moeten er wel op uit.

In de ramadan mogen wij, "bordels"⁶⁾ niet met een man slapen, maar een getrouwde vrouw hoeft zich alleen de eerste dagen maar van een relatie te onthouden.

Ze zeggen ook, dat wij als vrije vrouwen naar de hel gaan omdat we relaties met mannen "buiten de deur" hebben ... en daar kun je natuurlijk zwanger van worden (ze halen hun schouders op), maar wat moet je anders?

Over de romantische liefde:

Kijk, bij de blanken, daar houden mannen en vrouwen van elkaar vanwege de liefde en niet voor de dingen die je er aan over houdt ..., maar bij ons, als iemand arm is, dan vertrekt de vrouw en als iemand haar veel cadeaus kan geven, dan blijft ze. Misschien hou je soms best wel van iemand om wie hij is als mens, maar dan nog, als hij arm wordt en je niet meer kan onderhouden, ga je toch weg. Wat moet je anders? Je hebt geen kleren, je hebt niets te eten, wat moet je dan met de liefde? Kun je die soms eten?

Als een man ons benadert en een afspraak wil maken, kun je eigenlijk niet weigeren, want dat geeft schaamte (cemtidum⁷⁾). Als je hem toch absoluut niet ziet zitten ... nou ja, dan maak je gewoon een

afpraak en dan kom je niet opdagen, dan weet de ander wel hoe laat het is. Als hij naar je huis komt, dan zorg je er voor dat je niet thuis bent, of je verbergt je. Direct in iemands gezicht "nee" zeggen, een man zonder meer afwijzen, nee, dat kan niet. Dan worden ze boos.

Over de ideologie ten aanzien van vrouwen

Een nieuwe man, die met ons zou willen trouwen? Ach, wie wil ons nog hebben met vier kinderen? Als een man met me zou willen trouwen zou ik mijn vier kinderen bij mijn ouders moeten achter laten ... (zegt Malika) ... ik zou dat heel moeilijk vinden, ik kan niet aanzien dat mijn kinderen lijden maar, (vervolgen ze beiden) als je je kinderen meeneemt in een nieuw huwelijk, geeft dat veel problemen. Je man zal nooit ophouden om je te beledigen. Hij zal altijd zeggen: "Jij met die kinderen van een ander, moet ik daar soms voor zorgen?" En als je als islamitische vrouw wordt beledigd door je man, dan mag je niets terug zeggen, je moet je mond houden en stilzwijgend accepteren, anders ga je ook naar de hel ... zeggen ze. Nou ja, zo belandden wij al op zijn minst tien keer in de hel ... (en weer lachen ze wat)

Als ik na anderhalf jaar terugkeer is Malika opnieuw getrouwd. Ze is bij haar ouders blijven wonen en haar nieuwe echtgenoot bezoekt haar daar. Ze is net bevallen van een zoon. Maimouna woont nog steeds bij haar vader in de "compound"

Ik ben doorgegaan met smokkelen, tot het afgelopen was, want je kunt wel zien dat de weg naar Nigeria nu "bezaaid" is. Ja, "bezaaid" met douane en politieagenten die je lastig vallen en je ingekochte spullen willen afpakken.

Toen jij (d.w.z. de onderzoekster) nog hier woonde in '87 - '88 toen was de weg nog goed begaanbaar. Sinds jij weg bent is alles veranderd. Als je nu iets hebt ingekocht voor 500.000 cfa. (ca. f3500,-) dan vragen ze 30.000 cfa. om de grens over te komen. Dan moet je de taxi betalen van X. (grensplaats) naar Y. (de plaats in Nigeria waar ze inkopen). Dan moet je de mensen betalen die je helpen om met jouw spullen de grens te voet over te steken. De politie vraagt ook nog iets, je moet weer de taxi betalen van M. naar Alakam en daarna ook nog de douane in Alakam en als je dat niet doet dan komen ze al je spullen weghalen en brengen het naar het douanekantoor. Nou, ik zal je vertellen, ik ben op een dag op die manier al mijn spullen kwijtgeraakt en dan baal je wel. Daarom ben ik nu maar even gestopt. Ik heb nu weer een vriend, als ik geld nodig heb, dan vraag ik het hem en ik schaam me daar absoluut niet voor. Soms geeft hij me acht, soms 10.000 cfa., en ook als ik iets nodig heb, geeft hij het me.

Met de vader van mijn tweede dochter heb ik nu geen contact meer. Hij deed zulke rare dingen, hij begon te snuiven (verdovende middelen) en zijn gedrag veranderde daardoor. Ik wil hem niet meer zien. Toen mijn dochter laatst ziek was, gaf mijn nieuwe vriend geld, zodat ik medicijnen voor haar kon kopen.

Hij komt niet van hier, mijn vriend die me onderhoudt. Hij is ook niet islamitisch⁸⁾. Ik ga vaak met hem mee, het café in, dan drink ik ook bier. Ga je mee de volgende keer? Alleen, nu ben ik weer zwanger. Ik heb wel een injectie gehad voor de prikpil maar dat is

al weer een half jaar geleden. Ik heb tegen mijn vriend gezegd, dat ik het kind niet wilde. Eerst was hij boos. Hij zei: "Hoezo, hou je soms niet van mij, dat je mijn kind niet wil?" Ik heb gezegd dat dat het probleem niet was. Maar omdat hij in de administratieve sector werkt, en van elders komt, kan hij op een goede dag ook weer zo worden overgeplaatst. En wat gebeurt er dan met mij en met het kind? Zijn geld voor de opvoeding van het kind zal ik dan niet meer krijgen. Ik zal er weer alleen voor staan en lijden ... Toen ik hem dit alles had uitgelegd, snapte hij het wel. Hij heeft me nu geld gegeven zodat ik me kan laten aborteren. Ik vind het wel eng. Heb jij het wel eens meegemaakt? Zou je me willen vertellen hoe het gaat ...? Zou je met me mee willen gaan?

Over de grenzen van de wetenschap: conclusie

Een verhaal zonder conclusie past niet in een wetenschappelijke context. Op grond van veel gesprekken en verhalen die op sommige punten overeenkomsten vertonen met de bovenstaande, heb ik mij een algemeen beeld gevormd van de situatie van de islamitische vrouwen in Alakam en die weer gerelateerd aan bestaande theorieën, en aan verschillende invalshoeken en wetenschappelijke visies.

Een probleem blijft echter dat ieder verhaal van iedere vrouw (en man) weer zo uniek is, dat het niet in een gereduceerd schema lijkt te passen. Het (ver)wordt dan tot een werkelijkheid die overeenkomsten vertoont met een menselijk lichaam dat links, net boven het midden van de romp, een gapend gat vertoont: het hart is eruit gesneden.

De visies, opgetekend uit de monden van deze vrouwen, door mij hier gepresenteerd, zijn niet algemeen geldend gemaakt, niet doorgetrokken naar de historische structuren en de antropologische theorieën. Ik wilde ze even voor zich laten spreken, voor wie er naar wenst te luisteren.

Wat zou ik nog moeten concluderen?

NOTEN

- 1) Mondelinge informatie van W.E.A. van Beek.
- 2) Vanwege de herkenbaarheid zijn de feitelijke gegevens hier en daar veranderd.
- 3) Lamido is de titel van de traditionele Fulbe hoofdmans.
- 4) De navelstreng van jongens worden ook wel met een stengel van wild gras doorgesneden. Dit is een gebruik van de niet-geïslamiseerde Mafa, die na het overgaan tot de Islam zijn meegenomen. Dit gebruik sluit aan bij de symbolische betekenissen van de Mafa. Zo is de associatie van vrouwen met gierst, erin te herkennen. Het zijn binnen de smidskaste uitsluitend de mannen die ijzer bewerken, enz.
- 5) Ook dit is een gebruik van de niet-geïslamiseerde Mafa die is overgenomen. Centraal in de religie van de Mafa staan de offers die in potten worden gebracht.
- 6) Het woord "bordels" zou kunnen worden vertaald met hoer. Tegelijkertijd ligt er op die term niet hetzelfde stigma als in onze samenleving en wordt iedere vrouw zonder echtgenoot al snel met die term aangeduid. Het impliceert dat ze van de man met wie ze een relatie heeft, iets terug verwacht, in de vorm van goederen of geld, zoals ze dat in geval van een huwelijk van de echtgenoot krijgt. De betreffende man kan echter geen claim leggen op de vrouw en ze kan ook meerdere relaties aangaan. Maimouna en Malika vielen op geen enkele manier buiten de sociale orde, een vrouw kan na een huwelijk een tijd een "vrije" vrouw zijn en vervolgens weer huwen en de regels betreffende de seclusie in acht nemen.
- 7) Cemtudum is een fulfulde woord, dat vaak wordt gebruikt. Het is nauw verbonden met de fulfulde term "pullaaku", een term die de grenzen van de Fulbe identiteit aangeeft en symboliseert, zoals o.a. ingetogenheid, reserve, soberheid, trots, hulpvaardigheid. Het niet (kunnen) voldoen aan deze gedragsregels geeft schaamte. (Azarya 1976: 9). Geïslamiseerde Mafa in Alakam onderschrijven dat de term "pullaaku" aan "echte" Fulbe is voorbehouden, maar de term "cetidum" wordt wel te pas en te onpas gebruikt.
- 8) Met name daarover werd geroddeld in het dorp.

LITERATUUR

- Azarya, Victor
1976 *Dominance and change in North Cameroon the Fulbe aristocracy* London Sage Publications
- Boisseau, Jeand & Soula, Monique
1974 *I a femme dans da communaute territoriale, clef du cosmos Mafa* Paris Bureau d'Etudes Coopératives et Communautaires
- Clarke, P B
1982 *West Africa and Islam A study of religious development from the 8th to the 20th century* London Edward Arnold Publ Ltd
- Jansen, Willy
1987 *Women without men* Leiden E J Brill
- Lemaire, Ton
1990 Theoretische vernieuwingen? Tussen ideologie en ideologiekritiek In B Fontaine, P Kloos & J Schrijvers (red), *De Crisis voorbij Persoonlijke visies op vernieuwing in de antropologie* Leiden DSWO Press
- Martin, J Y
1970 *Les Matakam du Cameroun* Paris Mem ORSTOM
- Mohammadou, Eldridge
1988 *Les lamadats du Diamare et du Mayo Louti au XIXe siecle* Tokyo Iicca
- Njeuma, M Z
1978 *Iulani hegemony in Yola (old Adamawa), 1809-1902* Yaoundé CEPER
- Ogunbiyi, I A
1969 The position of Muslim women as stated by Uthman b Fudī *ODY* 2 43-60
- Postel Coster, Els
1987 *Over de grenzen Culturele antropologie in feministisch perspectief* Leiden Rijksuniversiteit (oratie)
- Santen van, Jose C M
1989 *Mafa women in the process of Islamization* Paper for the American Anthropological Association Congress, November 1989
- t p
Dot, commerce et contrebande, stratégies d'accumulation chez les femmes In P Geschiere & P Konings (eds), *State and society in Cameroon the emergence of alternative modes of accumulation* Leiden African Studies Centre
- Schrijvers, Joke
1989 Dialectics of a dialogical ideal Studying down, studying sideways and studying up *Kennis en Methode* 13 344 362